

A KÖLTŐ ÉS A VILÁGEGYETEM

RÓNAY LÁSZLÓ

Csak ismétlődésekbe bonyolódnánk, ha visszapergetnénk, hány kritikus mondta el Juhász Ferenc lírájáról, pontosabban költészetéről, hogy a mindenséget szándékozza versbe foglalni, sajátos világkép formájában összefoglalva az emberiség kollektív tudását és sejtelmeit. Emlékeztetsek azok a megjegyzések is, amelyek e vállalkozás lehetetlenségét tették és teszik szóvá, azt jelezve, hogy e század második felének embere már a részleteket sem képes értelmezni, így eleve reménytelennek vél minden olyan igyekezetet, amely a teljesség megragadására irányul.

A tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy a teremtett világ totalitásának sejtelme, a tárgyak, érzelmek, gondolatok összefüggései még azoknak a lírikusoknak a képzeletében is érintetlenül élnek, akik töredékes reflexiókban fejezik ki önmagukat. Giuseppe Ungaretti, aki két nemzedékkel járt Juhász Ferenc előtt, így fogalmazza meg ezt az érzületet *San Martino del Carso* című költeményében:

*E házakból nem maradt
csak néhány
rommá szaggatott fal*

*Oly sokakból
kikhez közöm volt valaha
nem maradt
még ennyi sem*

*De a szívben
nem hiányzik egyetlen kereszt sem*

*Szívem
a legelgyötörtebb ország
(Sztanó László fordítása)*

A szív az emlékezet országa, mondja Jaspers. A modern költő tétován jár e birodalomban, hiszen telve van a pusztulás emlékeztető keresztjeivel, amelyek az emberiség kollektív gyötrelmeire és félelmetes kudarcaira emlékeztetik. S mielőtt Juhász Ferenc nagy kísérletét méltatnám, hadd idézzem egy nála nemzedéknyivel idősebb magyar lírikus, Tűz Tamás *Színeink magánya* című költeményének elgondolkodtató részletét:

*Semmi se véd meg – ce que je crois –
csak az egymásra épített remény.
Ilyenformán mind a mai napig,
én is, te is, galagonyabokor,
a fű, az ág békében alhatik,
s igazság lesz, amiről álmodol.*

Két szintagmát emelnék ki ebből a közlésből. Az egymásra épített reményét s az „igazság lesz, amiről álmodol” kijelentést. Mert aki Juhász Ferenc eposzi világába lép, annak lehet tanúja, hogy a vegetáció, a múlt idő során egymásra rakódó rétegek voltaképp az élet folyamatosságának biztonságát sugallják, a folytathatóság reményét keltik az olvasóban. Az a hatalmas álomvilág, melyet költőnk a szavakból épít, lelkének igazságává, kényszerűen vállalt küldetésének hitelesítőivé válnak.

Kivált napjainkban, amikor irodalmunkban teljesen összezavarodtak az értékek, s a művek világát megfertőzték a politikai kijelentések és értékelések, a „Juhász-probléma” úgy vetődik föl, mint egy pusztuló, meghaladott rendszer kiválasztott lírikusának és kitaláltjainak, túrtjeinek ellentéte. Ha azonban az irodalmat annak tekintjük, ami, ha nem romlékony politikai nézőpontok alapján közelítünk a művekhez, arra a fölismerésre juthatunk, hogy ez a probléma – ha egyáltalán létező – a teljességre törekvő költő, illetve a teljesség elérését eleve megkérdőjelező szkeptikus világszemléletűek eltérő vélekedéséből, gondolkodásából adódik. Juhász Ferenc sok mindent elvetett hajdani lírai ideáljai közül, de a „holnapra megforgatjuk az egész világot” optimizmusát megőrizte, pontosabban úgy fogalmazta át, lírai ars poeticájává téve: holnapra talán a költő lehet az egyetlen, aki hiteles képét adja ennek az ellentmondásoktól feszített, folyvást változó, kinkeserves világnak.

Hogyan ragadhatja meg, fejezheti ki törekény, sokak szemében hiteltelen eszközével, a szóval a teljességet? Ezzel a nem kis kérdéssel sok lírikus nézett szembe századunkban, s egyikük, a magyar Füst Milán rendkívül érdekes, Juhász Ferenc számára is termékeny lehetőséget nyitott meg, amikor a látomást és az indulatot tette világábrázolása vezérelvévé. A kezdeti kamaszos, adys és József Attilá-s hetykeségeket levetkőző Juhász mind határozottabban és tudatosabban kísérletezett és kísérletezik a kettő szintézisével. Költészete, eposzi világa mind határozottabban és karakterisztikusabban mutatja azokat a jellegzetességeket, amelyeket a látomásos líra és alkotásmód – ez utóbbi csak induktív állapotban valósul meg nála – mozgatójának vél. A látomásosság szerinte

bonyolult szerkezetű és magányos. Szerkezete csak akkor tárul fel, ha a költő indulati állapotában „kitakaródzik”, azaz bepillantást enged legbelső világába, általi magánya burkát.

A *Krisztus levétele a keresztről* című kötet bevezetésében rendkívül kifejező szintagmával él, amikor eposza születését magyarázza. E szerint az általa megjelentített világ – s ez a megállapítás majdnem mindegyik hosszúversére érvényes – „látomás-vászon”. Így magyarázza a szóelemény alkotáslélektani következményeit: „mint festett kép lényekkel-örvénylő és vasakkal-kavargó apokaliptikus jelentésű”. Az apokalipszis említésével alighanem eljutottunk e világ s a költői teljességábrázoló kísérletének egyik legizgalmasabb pontjához. Juhász Ferenc voltaképp századunk apokaliptikus látomásait festi, ám az elérni vágyott teljességhez nem a kereszténység születése körüli apokaliptikus látomások módszerével közelít, hanem lineárisan, egymás mellé és egymás után festve a gondolatokat, illetve az azokat indukáló jelenségeket, bámulatos részletezéssel és aprólékossággal jelenít meg a mikrokozmoszt. Olyan tapasztalatok birtokába juthat ilyesformán, mint korunk tudománya, amely egyre tisztábban és világosabban látja s mutatja meg eszközeivel az anyag szerkezetét. S abban is emlékeztet módszere a tudósra, hogy nagy türelemmel és elmélyüléssel újra meg újra szembesül a lét természetére irányuló kérdéseivel. Ezek a mind nagyobb nyomatékkal ismételt kérdések korántsem az ihlet kifáradását vagy sztereotípiákba történő rögzülését sejtetik, sokkal inkább az értelmezés és a megmutatás makacs indulatát. A különféle részletező válaszokat mindig kérdés-halmazok indítják. A költő voltaképp a bölcelet ősi eljárását éleszti újra: kérdez, válaszol, s akárcsak a filozófiatörténet hajnalán, értelmezési körébe a valóságnak minden eleme belefér s abban kiemelt vagy kevésbé fontos helyet kap. Ahhoz, hogy a mikrojelenségeket és a nyomukban születő gondolatokat az olvasó számára is átvilágítsa, hozzáférhetővé tegye, nemcsak kérdések sorát veti fel, hanem állandóan hasonlatbokrokkal él. Ezekben a hasonlat-sorokban a legkülönbélebb és legváratlanabb, néha egészen megdöbbentő párhuzamokat rendel egymás mellé. Ezek szándékoltnak hététköznapiak, de sosem keltik a kidolgozatlanosság érzületét. Egyik hasonlat szüli a másikat, a költő érezhető kedvteléssel sorolja őket, módszere nem ritkán a ráolvasásokét idézi, s újra meg újra meggyőz arról, hogy a magányos indulatában önmagát megmutató, látomásaival vívódó ember számára a szavak jelentik a kommunikáció egyetlen hiteles eszközét. Az idézett kötetben olvassuk az alábbi, kifejező kérdéssort:

*Hát hová mehetnél költő, önmagadból? Hová mennél? A nyelved-hazából, a szavad-hazából, önmagadból hová mennél és hová mehetnél?
Hová futnál, önmagaddal önmagadból hová ugrnál?*

Persze ő is tisztában van a szavak törekenységével. Amint írja, bennük a Sátán kísérti meg az embert, akinek az a feladata, hogy hitelességük, pontosságuk érdekében minél alaposabban járja körül őket, s „erdőt” telepítve belőlük vá-

lassza ki a maradandó fákat, melyek árnyékot adnak a megfáradt, reménytelen vándornak.

Még a legérzékletlenebb hétköznapi ember lelkében is él egyfajta „belső tájkép”, amelyről Juhász Ferenc nem is egyszer tesz említést, amikor alkotómódszeréről szól. Az már tehetség és kegyelem dolga, hogyan idézi meg, miképp tud számot adni róla. Juhász Ferenc szemérmes magányában őrzött tájképén térben és időben látható, megidézhető az egész emberiség s a világegyetem.

*S a Mindenség végtelen pont-tűz időtér-hömpölyegén lebeg emberiség-
éjszakám élet-hajója, az emberrel, állattal, növényvel vemhes Noé-bárka, amit
belső istenem parancsára papírból építettem . . .*

(Krisztus levétele a keresztről)

A mindenséget megidézni – iszonyatos felelősség, amelyet Juhász eposzaiban rendszeresen játékossgal ellenpontoz. Olykor évődő humor habzik a már-már tragikus elemekkel átszőtt látomások tetején. Tévedésbe esnénk azonban, ha ezt a fel-feltűnő gyermeki princípiumot lebecsülnénk, az infantilizmussal azonosítanánk. A játék mint gyermeki tevékenység, magasabb rendű léti lenyomata az eszmélő ember életében. Akiből ez a képesség kivész, emberiségének mélyebb tartalmait veszíti el, s vele a jóra, megértésre és szeretetre hangolt világképet, amely a gyermekek létkörét hatja át. Az emberi szféra olyan eleme ez, melynek hiánya szükségszerűen okozná a teljesség hiányát. A figyelmes szemlélő nehezen szabadulhat attól az érzésétől, hogy Juhász Ferenc hasonlattechnikájának is egyik mozgató eleme a gyermeki szemléletmód. Hasonló és hasonlított viszonya nemegyszer idézi a gyermek képzeletvilágát és hasonlatait, amelyek bizony a felnőtt számára – kinek látásmódja a tényekre irányul, s ezért korlátozott – sokszor értelmezhetetlenek. Egy gyermek számára semmiképp sem meglepő, ha a Dunán felfelé haladó csónakot négy méter hosszú, csodálatos, félelmetes víziszörnyhöz hasonlítja a költő. Az érzés teljességét idéző gyermekvilágba kapcsolnak eposzaiban a gyakori idő- és történetváltások, amelyeket majdnem mindig az „egyszer” időhatárhoz kötnek be. Mintha azt mondaná: egyszer volt, hol nem volt, most az életről mesélek.

Ez az élet szinte minden megvalósulási formájában vizionált. Kifejezéséhez a költő átéli, felhasználja, de újra is értelmezi az egyetemes lírai hagyományt, ugyanakkor azonban új formanyelvet teremt, hogy minél pontosabban, érzékletesebben fejezhesse ki természetét. Juhász Ferenc költészete – és magatartása is – ezer szállal gyökeredik a múltba, s ebben is bizonyos analógiát mutat a már említett *Jelenések könyvével*, amelynek ismeretlen szerzője az ószövetségi próféták (az ószövetségi világot jelképezi költőnkél a szakállas Isten különféle változatokban felmerülő hieratikus képzete) ígéreteinek beteljesedését várja az új érzéskört megteremtő és megvalósító Krisztustól, a báránytól (ez a metafora is felbukkan Juhász Ferencnél), akinek Isten átadta a „hétpecsétet” (ez a metafora is felbukkan Juhász Ferencnél), akinek Isten átadta a „hétpecsétet”, amíg meg nem születik az új ég és új föld (melynek alakulását, kínban-vérben születését ugyancsak megmutatja Juhász Ferenc).

A *Jelenések könyve*, mint tudjuk, úgy született, hogy János, Krisztus szolgája, osztozik a szorongatásban, a királyságban és a Jézusra való általános vára-
kozásban (22,8.). Ezek az egymással ellentétes, de a remény elvében rendelte-
tésükre lelő és elnyugvó érzéskörök ugyancsak meghatározói Juhász Ferenc
lírájának. Bár a vegetáció, a vér, a szenny el-elnymója a tisztultabb, harmo-
nikusabb értékeket, mindegyik művében fel-felfénylik a szeretet mint az ellenté-
tek kiegyenlítődési lehetősége. Nagyon is földi dolgokra irányul e szeretet,
mely gyakran a vágyakozás köntösében jelentkezik, de ezen nincs miért cso-
dálkoznunk, hiszen emberi mértékkel és tehetséggel vajmi nehezen megvaló-
sítható az éteri, az eszményi szeretet, s ha jól meggondoljuk Pál apostol, ami-
kor megírta himnuszát róla, maga is emberi, irodalmi kifejezésformát választ-
ott, mert nem is választhatott egyebet.

Ha Juhász teljességigényének mintáit és analógiáit keressük, kifejezésmód-
jának ihletői lehetnek az úgynevezett apokrif szövegek is. Ezeket a 2. és 4.
század között írott szövegeket bámulatos gazdagság jellemzi. Szerzőik sokféle
igényt igyekeztek kielégíteni: akad olyan irat, amely tanító szándékkal, van,
amely világmépteremtő igénnyel íródott, felfedezhető olyan, amelynek vezérel-
ve a szórakoztatás. Az iratok egy részét ugyanaz az eljárás jellemzi, amely Ju-
hász építkezésében is tetten érhető: bámulatosan gazdag részletezés, a tények
és jelenségek mellérendelése, mégpedig e mellérendelő szerkezetek szinteti-
zálásának igényével, azaz egy felsoroláson belül egyszerre találkozhatunk kap-
csolattal, ellentéttel, választási lehetőséggel, következtetéssel és magyarázat-
tal. Idézzük a *Tamás-akta Gyöngyhimnuszát*, mint ennek a formálásnak jel-
lemző példáját.

*Ott volt a kezükben a kincs és gazdagság.
Visszaadták nékem újra méltóságom,
páratlan szépségű örök köntösömet.
Ragyogó színekben pompázott előttem,
aranytól tarkállott és drágakövektől,
felsőbb részeiben
finom színezésű fényűző gyöngyöktől;
közte foglalatlanban
királyok királya képmása közében,
minden részletében ragyogó pompában;
felül zafírkövek villantak meg rajta
mesteri rend szerint;
(gyémánt fogta össze annak varratait)
Ezután láttam rajta egészében
a tudás mozgása suhant végig ottan,
értelmes igéket hallatni készen volt
(azokhoz kik hozták),
magyarázó szavát magam is hallottam:
„Azé vagyok én, aki minden ember*

*között a legnagyobb hős,
Érte jegyezték be engem az Atyánál,
termetem növéstét általa éreztem,
öszönzésének megfelelőképpen.”*

(Ladocsi Gáspár fordítása)

Juhász Ferenc elsősorban azzal hoz újdonságot az érzés teljességének kifejezésében, hogy szókinccsét a szemérmesebb tudat számára alighanem olykor obszcénnek ható kifejezésekkel és képekkel is közelíti a hétköznapi valósághoz, emellett pedig nemcsak a kész gondolatot, a látható tárgyat jeleníti meg, hanem a születés, a teremtés fázisait is nyomon követi, így mozgásában jeleníti meg a létet, amely – ha lehet a teilhardi metaforát kölcsönöznünk – nála majdnem minden esetben egy alfa pontból indul az ómega felé. Eposzaiban azonban sosem egyetlen ilyen végpont van, hanem sok apró, mintha azt akarná jelezni, hogy a töredékes megismerés a tökéletlen világegyetemnek csak részleteit értelmezheti, s az értelmezés kiteljesedésének lépcsőfokain előre haladva közelít a teljesség felé, amely azonban számára elérhetetlen, vagy a halálban valósul meg.

Másik újdonsága, hogy ezt a folyamatot, amely az ember megismerő tevékenysége feltérképezésének és feltárásának hatalmas kísérlete, nyelvújító módján igyekszik megragadni. Bármelyik eposzát olvassuk is, mindenütt azonnal szemünkbe tűnnek hatalmasra méretezett összetett szavai, szóeleményei, amelyek a valósághoz való viszonyát testesítik meg.

A nagy magyar nyelvújítás sikerét az hozta meg, hogy nagy költők tették gyakorlattukká. Juhász Ferenc újításának ilyen jelét egyelőre nem láthatjuk, s alighanem ez a nyelvújítás sosem hatol el az irodalmi vagy a beszélt nyelv tartományába. A teljesség kifejezésének hatalmas igénye és kísérlete azonban olyan tevékenység, amely a sokat próbált és szenvedett huszadik századi ember számára reményt adhat, hátha nem esett még szét a világ, hátha tényleg előre haladunk, és nem hátrafelé az őskorba.